

HERMENEVS

4^e JAARGANG, AFL. 1 — 15 SEPTEMBER 1931

Van de redactie Nederlandsche Dichters

In den loop van dezen jaargang zal in ons blad een reeks artikelen gepubliceerd worden, waarin zal worden nagegaan, op welke wijze zich de invloed der antieke litteratuur in de Nederlandsche poëzie der periode van 1880 heeft gemanifesteerd.

In een serie korte monographieën zullen afzonderlijk behandeld worden de dichters Boeken, Boutens, Gorter, Kloos, Leopold, Perk en v. d. Woestyne. Het hierna volgend artikel van Prof. Dr. J. Prinsen J.Lzn. is bedoeld als een inleidende beschouwing over dit onderwerp.

Ter voorbereiding van de Grieksche reis

In het Januarinummer van den vorigen jaargang werd mededeeling gedaan van een reis die in de Paaschvacantie van 1932 naar Griekenland zal worden ondernomen. Ten einde lezers van Hermeneus, die aan deze reis zullen deelnemen, eenigszins bij hun voorbereiding en orienteering behulpzaam te zijn, zullen in dit blad eenige bijdragen verschijnen over de opgravingen in Griekenland, over Grieksche kunst en over reisverhalen van Griekenland. Het eerste artikel over de opgravingen is in dit nummer opgenomen.

Leeskringen

Het zal den lezers van Hermeneus voldoende bekend zijn, dat bepaalde gedeelten in de antieke litteratuur op ouderen leeftijd beter begrepen en gewaardeerd kunnen worden, dan in den tijd, waarop de gymnasiast gewoonlijk de klassieke schrijvers bestudeert. Deze gedachte lag o.a. ten grondslag aan de oprichting van de Grieksche en Latijnsche leeskringen in het najaar van 1929. Ook dit jaar zullen bij voldoende deelname twee leeskringen te Amsterdam gevormd worden; de leiding hiervan zal berusten bij Dr. L. Alma en Prof. Dr. W. E. J. Kuiper. Zij, die aan één of aan beide leeskringen wenschen deel te nemen, worden uitgenoodigd zich vóór 1 October a. s. schriftelijk aan te melden bij den secretaris, Noorder Amstel-
laan 103.

Algemeen overzicht van de aanraking der Tachtigers met de klassieke literatuur.

De 18e eeuw bracht de nieuwe renaissance, ook voor de studie der Oudheid. Herculaneum en Pompeï werden ontdekt. Wood in Engeland, De Caylus en Barthélemy in Frankrijk, bovenal Winckelmann in Duitschland, het zijn eenige namen, die beteekenen, dat men de antieke litteraire kunst niet langer ziet als iets aparts, staande buiten het leven, dat men er voortaan naar tracht haar te beschouwen en te genieten in haar eigen levend milieu, deel uitmakende van heel de antieke cultuur. Hemsterhuis vertegenwoordigde dit nieuwe leven in Holland, doch zijn invloed in zijn eigen land is gering geweest. Dit alles gaat hier wel niet geheel onopgemerkt voorbij; ik behoef de verheugende symptomen, die de geschiedenis der klassieke philologie ons vermeldt, hier niet op te sommen; dit staat echter vast, dat de kern der 19^e eeuw beheersen! werd door Cobet († 1889) en dat deze, welk een onvergankelijken roem hij zich ook verworven hebbe, de Nederlandsche klassieke philologie langs banen geleid heeft, die verre afdwaalden van de 18^e-eeuwsche idealen, welke elders steeds meer tot schoone werkelijkheid opbloeiden.

Niemand zal de enorme waarde van de tekstkritiek, zooals Cobet die met groote scherpszinnigheid en grondige kennis wist te beoefenen, miskennen, doch als zij bijna geheel de klassieke studie beheerscht, de beteekenis van archeologie, van aesthetische interpretatie enz. spottend ter zijde schuift, leidt zij tot een eenzijdigheid, die slechts enkele harer vlijtige en vernuftige adepten bevredigen kan. Zoo kwamen in de 19^e eeuw de officieele klassieke studiën buiten het leven, buiten de schoonheid en de wijsheid te staan.

Wat hier ontbrak, hebben in deze jaren buiten den klassieken kathedor Vosmaer en Allard Pierson eenigermate vergoed. Van beiden is zeer stellig eenige invloed op de jonge letterkundige kunstenaars, die men gemeenlijk aanduidt met den naam De Tachtigers, uitgegaan; doch wanneer men bedenkt dat onder hen de classici een voorname plaats innemen, Kloos, Boeken, Gorter, Boutens, Leopold, dan mag men aannemen, dat zij als deskundigen op het terrein der klassieke studie zich toch wel in de eerste plaats gericht hebben tot het werk van buitenlandsche autoriteiten, dat, gebaseerd op zelfstandige grondige vakstudie, geleidelijk gegroeid was uit wat in de 18e eeuw in West-Europa ontkiemde.

Toch heeft de klassieke Vosmaer in zeker opzicht den toon aan-gegeven in de Beweging van Tachtig. „Vorm en inhoud zijn één¹⁹ werd bij Kloos en zijn volgelingen de leuze, die boven alles uitklonk. Vosmaer heeft deze leuze het eerst geformuleerd, reeds in 1877, en vooral is daarbij van belang, dat hij haar geheel in verband brengt met de Helleensche kunst : „Er is een wet die vooraan vaststaat, en waaraan meer dan eenige, alle Helleensche Kunst zoozeer vol-
daan heeft, dat zij haar gansche wezen beheerscht, de eenheid van vorm en inhoud”¹ (de cursiveering is van Vosmaer zelf).

Kloos is de man, die direct van den aanvang der beweging af het krachtigst zich uitgesproken heeft over zijn nieuw begrip van de studie der Oudheid en dat in zijn kunst heeft doen leven. Scherp formuleerde hij, wat hij als de gebreken zag in de officieele universitaire opleiding, waar hij ons den student teekent, die zich vol verwachting spoedt naar zijn college over de oden van Horatius: „Hij zou nu moeten hooren, vooreerst, een eenvoudige woord-en-zaak-verklaring, maar nauwkeurig, maar duidelijk, zoo dat de zin, de bloote zin van 't geheele carmen hem helder tot bewustzijn kwam: vervolgens zou men hem moeten wijzen op het doel waarmede en de stemming waarin het poëem werd ontworpen, of het dus tracht een beeld te geven, een gemoedstoestand uit te drukken, of wel beide tegelijk, en op welke wijze de dichter dat doel zoekt te bereiken: hij zou dan opmerkzaam moeten gemaakt worden op de verschillende deelen en hun onderling verband, en eindelijk op de kunst, waarmede voorstelling, uitdrukking en metrum tezamengesmolten zijn tot één harmonisch geheel, dat voor het oog des geestes is, wat een schilderij of een beeld is voor den zinnelijken blik. Dat zou moeten — maar in plaats daarvan verneemt de leergierige jongeling, na een onvolledige woord-interpretatie, die geenszins tot den grond der zaken doordringt, dat de geleerde A. het vierde woord des 3en regels voor onbegrijpelijk op die plaats verklaart, en er een ander voor wil zetten, dat er wel eenigszins op gelijk; dat echter de geleerde B. bekent, dat hij dan liever dien regel wil weglaten, die hem toch niet bijzonder fraai dunkt en zulk een dichter onwaardig; waarop de geleerdste van allen, C., de zeer juiste opmerking maakt, dat nu noodzakelijk de geheele strophe moet uitvallen, die anders zin nog slot heeft, te meer daar het derde woord des 2en regels hem ook verdacht lijkt, en het verband met de vorige strophe, voor een weten-

¹ De Banier 1877, p. 26.

schappelijk man, wei al te duidelijk is. Gelukkig, zoo het hierbij blijft en de ongelukkige hoorders niet nog meer kritiek moeten verduren, voor de zaak, die gekritiseerd wordt, hun geestelijk eigendom is geworden. En nu, commilitones, accedamus tot het volgende carmen, — maar de teleurgestelde muzen-zoon gaat stil naar huis en vindt dat die ouden toch niet zoo amusant zijn, als hij zich dat vroeger in zijn onnoozelheid heeft verbeeld.”¹

Voor Kloos is de antieke cultuur de voedingsbodem van onze hedendaagsche beschaving; van haar gaat een ziels-ontwikkellende macht uit op het individu en daardoor op de maatschappij; zij is het beeld eener schoonere wereld dan de onze, dat door zijn contrast de moderne verschijnselen leert beoordeelen; zij is de hoogte die als toevlucht dient, van waaruit we het tegenwoordige ruimer kunnen overzien. Zij maakt ons los van godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke vooroordeelen.

Deze Oudheid heeft Kloos bezielde, al vroeg, tot drama's: Rhodopis (1878), Sappho. Beide zijn fragmenten gebleven. Rhodopis is gegroeid uit de studie van Gróte's *History of Greece*. En dan het epos *Okeanos*, dat eveneens fragment bleef. In den lyricus Kloos zat wel de drang tot het scheppen van een grootsch geheel in den geest der Ouden, doch zijn stage verdieping in eigen zelf heeft hem blijkbaar belet dezen drang zuiver en krachtig tot een volledige uiting te brengen.

Diezelfde drang openbaarde zich ook bij anderen in deze eerste jaren van de Beweging. Vosmaer's *Nanno* (1882) mag hierbij genoemd worden, de liefelijke Grieksche idylle, en daar is zelfs in de verte E. B. Koster met Niobe.

Men herinnert zich Kloos' schoolmeesterlijke raadgevingen aan Verwey: „Verwey, je hebt misschien aanleg, maar wat je daar nu had gedaan, leidt tot niets. Je moest liever je heele *Zijn eens* vestigen op een bepaald onderwerp, neem er maar een, 't komt er niet op aan wat, denk je daarin, tracht er bij te hooren en te zien in je fantasie, en schrijf dan precies op wat je ziet en hoort en voelt. Kijk, ik heb ook wel eens zoo gedaan: hier heb je b.v. *Okeanos*, lees dat eens en probeer, of je ook niet eens zoo wat schrijven kan. Weet je wat? Ken je de geschiedenis van *Persephone*?” Ik vertelde hem er wat van, liet hem er wat over lezen, en stuurde hem weg met de aanmaning, daar eens wat van te maken.”²

¹ Kloos, *Nieuwere Literatuurgeschiedenis I* (1904) p. 44.

² N. *Literatuurgesch. III* (1905) p. 21.

Zoo zou dan Verwey tot zijn *Persephone* (1883) gekomen zijn. En later kwam zijn *Demeter*.

Dan volgt Boeken met zijn *Helena* en zijn *Semeleis* en veel later Leopold met *Cheops*. Het is merkwaardig, dat in het werk van Leopold en Boutens, beiden classici, betrekkelijk weinig rechtstreekse inspiratie uit de Grieksche wereld voorkomt. Juist bij hen zullen misschien verdere onderzoekers, die de oude teksten geheel beheerschen, een rijk terrein aantreffen voor het vinden van allerlei vaak onbewuste affiniteiten, kleine *détails* in techniek, beeldspraak, woordenkeus, die terug gaan op de Ouden. In het bijzonder vestig ik nog de aandacht op Hein Boeken, die soms treffelijke kleine beeldjes boetseerde uit antieke klei; men zie b.v. zijn *Goden* en *Menschen*.

Later sluit zich bij de hierboven bedoelde groote epische gedichten nog aan Gutteling met zijn *Orfeus* en *Eurydice* (1903) en reeds van den aanvang af zijn er anderen geweest, die, buiten de klassieke stof zulke breed opgezette epische gedichten schreven (*Emants* met *Lilith* en *Godenschemering*, *Gorter* met *Mei*, *Klein* *Heldendicht* en *Pan*, *Schepers* met *Bragi*). Maar men moet wel in het oog houden, dat bij alle, klassiek of niet-klassiek van stof, in den geest en heel den bouw van het werk meestal een sterke invloed van of verwantschap met het werk van *Shelley* en *Keats* voorkomt.

Couperus heeft verscheidene schoone, luchtige verbeeldingen geschapen uit de wereld der Antieken, doch als hij daarmee begint, is de beweging der Tachtigers reeds aan het afnemen. Ditzelfde geldt voor *Van Suchtelen*, die een tragedie over Grieksche stof schreef, *Kroisos* (1905).¹

En dan moet hier nog genoemd worden *Ch. M. van Deventer* als schrijver van studies over de wijsheid van *Hellas*, in het bijzonder over *Plato's Dialogen*.

Kloos is ook weer de eerste die gericht houdt over de vertalingen uit het Grieksch, welke in deze eerste Nieuwe-Gids-jaren verschenen. Hoor hem reeds in 1880 bij een vertaling van den *Prometheus* van *Aischulos* in de versmaat van het oorspronkelijke door *Burgersdijk*: „Het is er verre van, dat de Grieksche geest datgene zou geworden zijn voor onze moderne litteratuur, waarvoor hij elders sinds lang erkend is, de macht, die der taal hare volle plastiek moet geven,

¹ *Beweging*, 1ste jrg. II, p. 5 vlg.

eenvoud en diepte aan de poëtische conceptiën, ruimte van blik en vrijheid van ziel aan velen, die thans den letterkundigen rijkdom van hun volk meenen te vermeerderen/' Toch ziet hij in deze vertaling van Burgersdijk een verblijdend teeken. Ze is goed en ze zal voor velen een nieuwe wereld openen. Hij vergelijkt ze met de vertaling van Da Costa van 1820, die zijn eigen maat en rijm gebruikt. B. „heeft de verschillende metra, vooral in de rei-zangen, zoo weten te behandelen, dat zij zich van zelf laten lezen, ook door weinig geoefenden, indien men slechts zorg draagt, alle woorden ten volle uit te spreken, met de lengte, de korthed en den klemtoon die hun toekomen, en niet de helft in te slikken, gelijk men in het spreken gewoon is.”

Kloos tracht zich zorgvuldig rekenschap te geven van de zeer bijzondere dictie van Aischylos en gaat dan na, in hoeverre en hoe Burgersdijk erin geslaagd is deze weer te geven, zijn betoog met voorbeelden ophelderend. Heel zijn houding tegenover zulk een vertaling is frisch en nieuw.

Zoo moest dan ook zijn oordeel verpletterend zijn tegenover de ouderwetsche vertaling van Sophokles' Antigone door Van geeuwen. Na hem geëerbiedigd te hebben als kenner der Grieksche grammatica gaat hij verder: „Ik vrees dat hij in de kunst van het literair werken, van het precies en mooi ingoed-klinkendewoorden brengen van gevoelde dingen, te weinig onderlegd, dat hij niet genoeg artiest is, om een grooten geest als den koninklijken Sophokles te geven wat hem toekomt. — Ik die het stuk toch ken, kreeg niet den indruk, dat ik Sophokles las, maar ik hoorde voortdurend professor van geeuwen, die de woorden der tragedie had vermeerderd en verminderd, ze had bewerkt en gewijzigd, waarschijnlijk om er een copie van te maken, maar een copie slecht gelijkend en geheel van de intieme kracht van 't oorspronkelijke ontdaan, een copie geschikt voor zijn Hollandsche publiek, zooals hij zich verbeeldt dat het is —. De vertaling van den heer van Leeuwen is geen vertaling, maareen dooroopende omwerking van den oorspronkelijken, overschoonen Griekschen tekst.”

En dat zal hij met de stukken in de hand bewijzen. Hij geeft zijn eigen vertaling van een fragment „zooals ik het letterlijk vertaald heb, naar de sterk-gevoelige, van ingehouden smartbewustzijn trillende woorden van de Antigone”; regel voor regel gaat hij dan kritisch vergelijken met de vertaling van Van geeuwen en dat werkt, dunkt mij, inderdaad wel vernietigend.

Er is veel vertaald uit het Latijn en het Grieksch in de dagen dat de Tachtigers in hun fleur waren en ook nog daarna. S. van Looy gaf zelfs een heele serie uit „Klassieke Schrijvers”, waarin Homerus en Herodotus, Plato en Xenophon, Aristophanes en Plutarchus, Lucianus en Virgilius en nog zoovele anderen voorkomen. Het mag natuurlijk mijn bedoeling niet zijn hier al deze vertalingen op te sommen. Ik wijs slechts op een paar overzettingen van mannen, die als kunstenaar beteekenis hadden. Kloos vertaalde o. a. zelf de Antigone, en de Alkestis. Boeken vertaalde Pindarische Oden en dé Metamorphosen van Lucius Apulejus. Leopold gaf zijn Stoïsche wijsheid en Uit den tuin van Epicurus.

Merkwaardig is van Boutens een vertaling van Aischylos' Agamemnon, waarbij Verwey optreedt voor en tusschen den tekst door als explicateur bij de manier van vertalen, de woordvorming, de beeldspraak, heel de beteekenis van het stuk: „Vertalen is niet eenvoudig overbrengen: het is de schoonheidsaandoening, die ontvangen is van het oorspronkelijke, met eigen middelen weergeven. Is het gebeurd dan kan men zien welke middelen den vertaler ten dienste stonden en of zijn taal zich naar deze schoonheidsaandoening gemakkelijk, of niet zonder moeite, heeft gevoegd.”¹

Verder danken we aan Boutens o. a. nog zes andere stukken van Aischylos, een Koning Oidipous en eenige van de meest belangrijke dialogen van Plato.

Een oude litteraire traditie herleeft met de Tachtigers ook in ons land. Van het allereerste gloren der Renaissance af kan men haar volgen door de letterkunde aller volken: de oude droom van Plato over de verheffende, reinigende, heiligende kracht der liefde, de verinniging in de aardsche schoonheid, die opvoert tot de geestelijke. Natuurlijk al degenen die deze schoone idee door hun werk weefden, zijn niet rechtstreeksch terug gegaan tot het werk van Plato zelf. Zijn idee werd een algemeen Renaissance-motief, dat zich wijd verspreidde en waar elke dichter telkens in het werk van anderen mee in aanraking kwam. Hoofst behoefde niet eerst Plato's Symposium te lezen om tot het plan te komen zoo iets ook eens in zijn Granida in te werken. Hij vond het motief alom.

Zoo kan het misschien aanvankelijk ook met Perk gegaan zijn; toen hij den stroom zijner Mathilde-sonnetten zag groeien, werd zijn

¹ XXe Eeuw 1904, III p. 23.

Mathilde van zelf een Beatrice. Eerst na de voltooiing van den cyclus heeft hij Shelley leeren kennen, toen hij Iris schreef. „Hij kende nu ook Shelley, den Engelschen dichter die in zijn werk een herleving van Grieksche schoonheid beproefde. Diens Cloud was het zingende natuurverschijnsel, dat door Perk in zijn Iris werd nagevolgd. Ook door maat en rijmschikking is het daaraan overeenkomstig” — — „Zijn aard van zich te voelen als natuurverschijnsel was Perk bewust geworden en in zijn toenmalige bekendheid met Grieksche mythen zag hij zijn verwantschap met den Griekschen geest. Hij leerde Shelley kennen als den man die dezelfde verwantschap gevoeld had en uitgesproken.”¹ Men mag veilig aannemen, dat Perk stellig niet van plan geweest is zijn Mathilde-cyclus publiek te maken zoo als wij hem thans, na zijn dood, door Kloos uitgegeven, bezitten.²

Vosmaer verklaarde in zijn voorrede tot den eersten druk van Perk's Gedichten, dat „zijn vriend Kloos de gewenschte *interpreter* (ik cursiveer P.) der Mathildezangen (was), wier beste redactie hij uit de drie aanwezige bundels (in handschrift P.) heeft vastgesteld op een wijze, waarmee ik mij geheel vereenig. De allengs gansch geïdealiseerde Mathilde was daarin een Beatrix geworden en het streven naar het ideaal des dichters is er de doorloopende draad.”

Kloos heeft, toen hij de sonnetten naar zijn inzicht rangschikte en misschien hier en daar wijzigde, natuurlijk zeer bewust aan Plato gedacht en tevens aan Shelley's Epipsychidion: „In de Mathilde verschijnt de Liefde ook eindelijk òns volk,³ als wie zij bij alle groote dichters van alle tijden geweest is. Bij allen — hetzij men haar als de $\delta\epsilon\iota\nu\eta\ \theta\epsilon\acute{o}\varsigma$, als de moeder der muzen en der philosophie, als de macht, die de sfeeren des hemels beweegt, of als de ziel van het Al meende te moeten aanroepen, met een hulde wier vloed, door de eeuwen heen ruischend, zijn steilsten golfslag over de lippen van den stoutsten zanger onzer dagen stuwde. En hiermede heeft onze literatuur zich vastgeknoopt aan het liefelijkste en verhevenste van wat de verzonken geslachten hebben gezongen, aan de ideeën

¹ Verwey, Inleiding tot de nieuwe Ned. Dichtkunst p. 42, en Proza I, p. 46. Zie voor een vergelijking van The Cloud en Iris: G. Dekker, Die invloed van Keats en SheUey in Nederland gedurende die negentiende eeu, p. 107.

² A. C. J. A. Greebe, Jacques Perk's Mathilde-cyclus in den oorspronkelijken vorm hersteld, p. 314 vig.

³ Minstens Van der Noot en Hooft waren daarin Perk reeds voorafgegaan.

en idealen van een Plato, aan de bedwelmend-zoete mystiek van den vader der Italiaansche humanisten, en aan de verrukkingen en adoraties van den schoonsten hymnus, dien ooit ons aller Moeder een sterveling heeft ingefluisterd, van die eeuwig-vloeiende wel van aandoening en zaligheid, den onvergelykelijken Epipsychidion.”¹

Welke wijzigingen Kloos, als interpretator, in het oorspronkelijk werk van Perk heeft aangebracht, daarover heeft hij zich nimmer open en eerlijk willen verantwoorden.

G. Dekker heeft een goed boek geschreven over den invloed van Keats en Shelley op onze Tachtigers vooral, doch hij heeft daarbij steeds den geheelen Shelley in het oog gehouden, niet in het bijzonder diens klassieke elementen onderscheiden, en onderzocht in hoeverre juist ook deze hun invloed deden gevoelen. Dit na te gaan zou een studie op zich zelf zijn, waarvoor hier natuurlijk in geen geval plaats is. Doch men zou misschien ook verkeerd doen diens invloed te zeer te gaan zoeken in bepaalde details; het is meer de algemeene geest, de Helleensche ziel van Shelley, die ook zweeft in de Tachtigers. Ondanks alle kleine punten van overeenkomst, die men zal kunnen aanwijzen (overigens een nuttig werk, dat alle belangstelling verdient) is de hoofdzaak toch zekere verwantschap tusschen Shelley en de Tachtigers en in die verwantschap domineert Shelley's Heleensche geest.

„Shelley het die vormende invloed van die klassieke ondergaan. — Keats slegs indirek. Shelley is verwant aan die klassieke; die ideëwereld van Plato het hom bewus gemaak van eie sluimerende idees en ideale, hij is verwant aan die oerskeppers van die Griekse mietes, Aischulos en Sophokles is sy liewelingsouteurs. Keats is self 'n Griek, trillende van genot by die invloeiing van sensuele indrukke, heelde skeppende wat in klare beelding, in skerpe plastiek die van die Grieke ewenaar. Dit is die groot verskil tussen Keats en Shelley: Shelley is die digter van beweging, van strewende aspirasie, van dinamiese krag, Keats die statiese digter, skepper van 'n beeldegalerie.”²

Shelley leefde in Plato;³ zijn Plato-cultus komt in de eerste plaats tot uiting in zijn Epipsychidion. Het lijkt de Platonische liefde-idee, maar sluit zich toch niet geheel volkomen bij het Symposion aan;

¹ Kloos Nieuwere literatuurgeschiedenis. I, p. 25 vlg.

² Dekker, t. a. p. p. 29.

³ Hij vertaalde het Symposion.

Shelley zocht zijn Intellectual Beauty ten slotte in Emilia Viviani. „All that she could do, would be to quicken the soul's sense of beauty, to stir it from its lethargy, and to make it divine the eternal reality of beauty in the supersensual world of thought.”¹ Shelley erkende zelf: „The error consists in seeking in a mortal image the likeness of what is, perhaps, eternal.” Toch is er onbetwistbaar nauwe verwantschap met Plato.

Er kan natuurlijk geen sprake van zijn de verwantschap tusschen Shelley en onze Tachtigers hier in haar geheel zelfs maar uiterst vluchtig te overzien. Ik wil echter naar aanleiding van de Epipsychidion nog op een paar feiten wijzen. In de eerste plaats is daar verwantschap in Verwey's *Cor Cordium* (1885) „Soul out of my Soul.” „Maar die bewuste tagtiger met sy sterk introspektiewe neiging en met sy individualisme, soek hierdie ideale aanvulling nie buite homself nie, maar in homself; hy sien nie in die vrou 'n simbool daarvan nie; sy ideaal is *in* hom; is sy *Ek*, sy *Self* en die vrou trek hom selfs van sy verhewe strewe naar die besef van sy Ek af.”²

En dan dit over Van Eeden: „Nes Shelley is ook Van Eeden nie in die eerste plek kunstenaar nie, maar voor alles die voorstander van religieuse, sosiale en veral van etiese ideale; ook hy het, op sy wyse, „a passion for reforming the world”. Van Eeden heeft niets van een lettré.” Treffend wijst Dekker weer op de verwantschap tusschen Ellen en Epipsychidion. „Veral die eerste sang sit vol herinneringe aan Epipsychidion. 'n Sterksprekende eienskap van Shelley se beskrywings van die ideale vrou is dat hij nooit 'n direkte beskrywing aandurf nie, maar haar altijd sien in 'n waas van lig wat haar werklike gestalte verberg —. Hierdie invloed wat Emily uitstraal vind ons terug by Ellen, hoewel nie so subtiel nie.”³ enz. enz.

Doch ik mag niet meer ruimte eischen voor wat mij als een korte schets van eenige pagina's gevraagd werd. Ik kon hier slechts eenige namen en jaartallen geven, maar hoop toch tevens eenige richtingen te hebben aangewezen, waarin dóór anderen de beteekenis der Oudheid voor onze Tachtigers dieper kan worden onderzocht.

Amsterdam.

J. PRINSEN JLz.

¹ A. Symonds, Shelly, p. 142.

² Dekker, t. a. p. 163. Zie ook Uydert, Albert Verwey. p. 21 vlg.

³ Dekker, p. 181.

Ad Aediculam.

Forma reddens Iesu crucem,
Mittens sacram Dei lucem,
Procul es conspicua,
Turbidis exposita ventis,
Hederis vestita lentis,
Viridans aedicula!

Te libebat contemplari
Atque socios affari
Fidos quondam tacite,
Qui qua gramina virescunt
Subter muris acquiescunt,
Vita functi, placide.

Nunc et vitae nostrae lumen	Facta tua non est omnis:
Condis: filum fregit Numen	Manet mea tam in somnis
Coniugis carissimae!	Quam cum tardus it dies.
At non omnis tibi datur:	Ipsam sentio loquentem
Nihil apud te versatur	Meque iuxta incedentem:
Nisi carcer animae.	Vivit eius facies!

Neque potuit perire
Amor tantus nec abire
Caritas, qua liberos
Suos est complexa meque,
Sui immemor, et aequè
Est complexa proximos.

Morae patiens praestolatur,
Mecum omnis dum iungatur,
Sensilis animula.
Ubi lusimus florentes,
Ubi flevimus lugentes,
Istic habe nos silentes,
Viridans aedicula!

P. H. D.

Opgravingen in Griekenland

Iemand, die Griekenland voor het eerst bezocht, zei onlangs tegen mij: „Als er eens een nieuwe reisgids van dit land geschreven wordt, dan moest die beginnen met een waarschuwing, nl. deze: Wees er op bedacht, dat je bij de opgravingen niet naar de lucht zult moeten kijken, maar naar den grond. Want, — zei hij, — je verwacht als je in Griekenland komt heele tempels te zien, blanke zuilen tegen blauwe lucht, en wat je in werkelijkheid tegenkomt is niets dan fundamenten.” Al overdreef hij eenigszins, er is toch helaas veel van waar. Op de meeste opgravingen in Griekenland ziet men resten van ruïnes of alleen fundamenten, maar geen gebouwen. En dus is men geraden, om zich te hoeden voor te royaal opgezette verwachtingen; want wat ontbreekt zou zich dan maar al te vaak duidelijker opdringen, dan wat over is. Kijk niet naar de lucht, maar kijk naar den grond.

Schuilt er iets deprecieerends in deze waarschuwing ? Het lijkt wel zoo. Is het niet veel bevredigender om tòch maar omhoog te zien ? Om in het schaduwrijke Olympia of in het machtige rotsachtige Delphi zich te verbeelden, hoe het antieke heiligdom geweest moet zijn, met zijn bonte tempels, zijn schitterende wijgeschenken-alleëen, zijn ruime zuilenhallen. Ja, zij zijn wel verleidelijk, deze luchtkasteelen; wij reconstrueeren dan zoo gezellig alles precies naar onze eigen wenschen, en tegelijk sluiten wij voor onszelf onherroepelijk den weg tot inzicht van de werkelijkheid.

Dus het wachtwoord blijft: ons bepalen tot wat wij over hebben. Hierbij is het dan wel weer zeer verleidelijk om de nuchtere realiteit toch over het hoofd te zien; om zich te laten betooveren door „la poésie des ruines”. Dat mooie verweerde marmer met die gloedvolle kleur, de stemming die er uit gaat van die daar in verlatenheid liggende zuilen. Och, wie dergelijke stemmingen noodig heeft, ik misgun ze hem niet; maar dat onze Grieksche oudheden daar materiaal voor zouden moeten leveren, — ik acht ze er toch altijd weer te goed voor.

Wat men bij opgravingen vindt is in hoofdzaak in drie groepen onder te brengen: ruïnes van steden, kerkhoven en heiligdommen. In het algemeen is er kans, dat een stad grondig verwoest was, toen zij werd verlaten. Daarentegen is een kerkhof vaak vrij intact ge-

bleven. Heiligdommen zijn meestal telkens herbouwd en verfraaid; de eene tempel na de andere verrees op hetzelfde terrein.

De staat van geconserveerdheid dezer ruïnes hangt in hoofdzaak af van hetgeen hun lot is geweest gedurende de eeuwen, die verliepen van de oudheid tot aan de opgraving; vooral tijdens de voor Griekenland zoo woelige Middeleeuwen, met hun Byzantijnsche, dan Frankische, en later Turksche overheersching. De antieke steden waren tot armoedige dorpen ingeschrompeld; daarentegen verrees een enkele nieuwe stad, als Mistra. De heiligdommen van Hellas lagen verlaten en vervallen. Een aardbeving had de tempels doen instorten, of een brand had ze verwoest, en de tempelschatten waren reeds lang geplunderd. Soms bleef er een gehucht huizen te midden van de ruïnes. Dan waren de oude tempels steengroeven voor bouw-materiaal ; al het gemakkelijk te hanteeren marmer, dus vooral sculptuur, werd opgestookt in kalkovens, terwijl men al het metaal, dat te vinden was, opsmolt, — niet alleen brons, maar ook ijzer. Zoo kan men bijv. in Olympia bij de linker ingang van het stadion nog nagaan, hoe alle toen in de muur zichtbare ijzeren klampen er uit gewerkt zijn. Het was een arme tijd. Olympia lag diep geborgen onder het zand van Alpheus en Kladeus. En over het heiligdom heen voerde de heirweg, waarover de Frankische ridders reden naar Torlona, de burcht van hun leenheer. Wij zien nu nog het wagenspoor van dien weg: een uitgesleten voor over het fundament van één der antieke schathuizen.

De tempels in de bergen daarentegen, zooals Bassae en Sunium, bleven ongestoord liggen, zoo als zij door een aardbeving terneer waren gestort; en deze heeft men dan ook nu weer gedeeltelijk kunnen oprichten. Het Parthenon op de burcht van Athene was in de Middeleeuwen omgeschapen in een kerk van Maria, en werd later in de Turksche tijd moskee. Als de Turken, het daarna niet als kruithuis hadden gebruikt tijdens het beleg der Venetianen, waarbij er een bom op viel, die het geheele middenstuk vernielde, dan zou het voor ons bewaard zijn gebleven door deze opeenvolging van eerediensten. Maar ook nu nog, in zijn gehavenden staat, vertegenwoordigt deze tempel een glorieuze tegenspraak op de hierboven geuite waarschuwing, dat men naar den grond dient te kijken.

Ook echter als wij ons slechts met brokstukken hebben tevreden te stellen, is er reden genoeg voor die tevredenheid. In een bepaald geval zullen wij alleen een fundament van een tempel over hebben;

dit fundament kan ons echter heel wat ongekends leeren, in zijn proporties, in de wijze waarop zijn steenen gevoegd zijn, in het gebruikte materiaal. Ook is dan zulk een fundament niet los te denken van zijn omgeving; meestal ligt het daar niet alleen, maar is een deel van een heel complex van gebouwen. Deze hebben elkaar dan weer afgewisseld in de loop der tijden en zoo geven zij in ongedacht duidelijke trekken de geschiedenis van het heiligdom, en ook de geschiedenis van hun tijd: de bouwwijze, de kunstzin, de al of niet grootere voorspoed. Zoo ziet men in het heiligdom van Eleusis, — een warwinkel, waar men zonder gids geen weg in zou vinden, — hoe het heilige terrein telkens is uitgebreid, een nieuwe, omvangrijkere temenos-muur telkens weer de oude vervangt. En daarbij valt in het oog, hoe vooral de periode van Peisistratos en die van Perikles bloeitijdperken zijn geweest.

Een sprekend voorbeeld is ook het heiligdom van Hera op Samos. Het eerste deel der publicatie, — *Afh. Mitt.* LV 1930, Ernst Buschor, *Heraion von Samos, Frühe Bouten* — beschrijft alleen de vroeg-Grieksche gebouwen; maar om deze belangrijkste periode breidt zich de geschiedenis van deze plaats wijd uit. Vooreerst heeft er een uitgestrekte praehistorische nederzetting op gewoond: een Hellenische stad in een vlakte aan zee, gekeerd naar het vasteland, het er dicht tegenover liggend Klein-Azië. Dan volgt de klassieke periode: het heiligdom van Hera, wier eeredienst op die plaats begon, toen in oeroude tijden haar houten beeld daar in de ligus-struiken gevonden werd. Van de geometrische tijd tot laat tijdens de Romeinsche overheersching is daar tempel na tempel over elkaar op hetzelfde heilige terrein gezet, zoodat men nu fundamenten van een tiental kan aanwijzen. Eerst zien wij ze in geringe afmetingen, gelegen aan de heilige beek. Dan, in de bloeitijd van Samos onder Polykrates, wordt er de grootste tempel van Griekenland door Rhoikos gebouwd; waarbij het tempelterrein wordt uitgebreid, de bedding van de beek wordt verlegd. Bij deze tempel van Rhoikos vergeleken is het Parthenon van Athene een bescheiden gebouw. Als deze tempel afbrandt wordt hij, met weer een terreinsuitbreiding, in dezelfde afmetingen weer opgebouwd; echter nooit voltooid. Er kwam een eind aan de bloei van Samos, voordat hij gereed was, en zoo blijft hij dan liggen, totdat in de late Romeinsche tijd er een mouw aan gepast wordt en het tot nu toe zoo zichtbaar onvoltooid gebouw tot iets toonbaars wordt bijgewerkt. Maar door de verander-

de tijdsomstandigheden blijkt het toch ondoenlijk, om deze groote tempel aan te houden; er wordt een kleine tempel gebouwd voor de eeredienst, de temenos krimpt weer in, de groote tempel komt buiten het centrum te liggen. Een aardbeving maakt een eind aan zijn bestaan; slechts twee zuilen staan dan nog gedeeltelijk rechtop. Van die twee is de één in de Turksche tijd omvergehaald, omdat men aannam, dat er schatten in verborgen waren; de andere staat daar nu nog als een stille wacht, en heeft aan die plaats zijn tegenwoordigen naam gegeven: Kolónna.

En dan, na de antieke, volgt de Byzantijnsche periode, waarin op het heidensch heilig terrein een belangrijke wijk huizen komt te staan, met in het midden een kerk. Het spreekt vanzelf, dat vooral voor deze kerk antieke bouwstenen zijn gebruikt. Later wordt er dan over de kerk-fundamenten heen weer een tweede gebouwd, een kleinere kapel. Deze is nu ook tot een ruïne vervallen; alleen een gedeelte van de apsis staat nog overeind.

Men kan zich nu wel voorstellen, hoe gecompliceerd een dergelijke opgraving is. Een terrein, dat van voor-historischen tijd af bewoond is geweest, waar nu de resten van al die perioden te zamen liggen, enkel fundamenten, die elkaar bedekken, of door elkaar snijden; waarbij vaak het latere dieper is ingegraven, dan het vroeger gebouwde. Zulk een opgraving geeft bij eiken stap puzzles op, die pas geleidelijk op te lossen zijn, naarmate men dieper vordert. En doordat de resten natuurlijk in omgekeerde volgorde aan het licht komen, zijn deze puzzles dan nog ingewikkelder. Vaak kan men iets bepaalds pas begrijpen, als het weggeruimd is, om plaats te maken voor wat eronder ligt.

Maar niet alle opgravingen zijn even gecompliceerd. Zoals ik al zeide, is er bij een heiligdom wel veel kans op; een stad daarentegen kan, na éénmaal te zijn bewoond, voor goed verlaten worden, een kerkhof niet telkens weer opnieuw gebruikt zijn. Zulk een ongecompliceerde opgraving is bijv. de stad op Delos. Men trof er alleen wat sporen aan van latere, arme behuizingen, maar overigens vond men slechts één stad; geen verschillende lagen onder elkaar. In zulk een geval kan men zijn aandacht dan uitsluitend bepalen bij het oplossen van interne quaesties.

De vraag, hoe men een opgraving onderneemt, en waar men begint te graven, is niet moeilijk te beantwoorden. Men moet natuurlijk gegevens hebben van genoeg gewicht, om aan te durven nemen, dat

een opgraving de moeite waard is, voordat men de concessie tot graven aanvraagt. In de oudheid beroemde plaatsen komen wel het eerst aan de beurt; wij zijn door schrijvers als Herodotus, Pausanias en Strabo op de hoogte van hun belangrijkheid, en het terrein zelf is meestal aan boven het tegenwoordig niveau uitstekende brokstukken gemakkelijk te herkennen. Soms echter komt het voor, dat een plaats in de oudheid zeer bezienswaardig moet zijn geweest; maar doordat de bodem uit rotsen bestaat, en de plaats nu geheel overbouwd is, weten wij dan tegelijk wel zeker, dat een opgraving hier onbegonnen werk is. Daarentegen kan het weer een andere keer gebeuren, dat de overleveringen maar schaarsch zijn, of geheel ontbreken, maar omdat er belangrijke scherven aan de oppervlakte liggen, weten wij, dat er wat zit. En dan graaft men gewoonlijk één of meer proef schachten; waarbij zich ook weer verrassingen kunnen voordoen. Zoo groef men indertijd in Olympia een proef schacht die toevallig precies tusschen de zuilen van het Heraeion doorliep, zoodat men niets van het bestaan van de tempel ontdekte bij deze proefneming. Maar in die proefschacht vond men de Hermes van Praxiteles, en men wist uit Pausanias, dat dit beeld in het Heraeion van Olympia stond.

De moeilijkheid is niet, om opgravingsmateriaal te vinden, maar 'wrel, om te beslissen, of het de moeite waard is er de kosten van een opgraving aan te wagen. Overal in Griekenland zitten wel „archaia” onder den grond. Het is de wanhoop van de aannemers, want vaak beginnen zij net een fundament voor een nieuw huis te graven, of zij stuiten al op antieke resten; dan moet dat gerapporteerd worden aan de Oudheidkundige Dienst, en dat beteekent in elk geval vertraging van den bouw. De archaeologie is hier overigens bij gediend, want bijv. kwam er op deze manier een antiek kerkhof voor den dag, met hoogst belangrijke vazen-vondsten, toen in Athene in de Stadionstraat het groote gebouw gezet werd, dat verrees op de plaats Van de koninklijke stallen.

Athene.

C. H. EMILIE HASPELS.

(Wordt vervolgd).

Van Kunsthandwerk, dat verloren ging.

Wie ooit langs Heeren- of Keizersgracht gewandeld heeft, herinnert zich de gekleurde ruiten, die in een enkel venster nog bewaard zijn, de laatste overblijfselen van een kunsthandwerk, dsit verloren is gegaan.

De Porceleyne Fles moge telkens weer blijk geven van ernstige pogingen om het oude Delftsche blauw te evenaren, ook hier zijn geheitnen met de laatste vaardige hand van een bekwaam porseleinbakker voor altoos het graf ingegaan.

Livius (42-3) vertelt ons, hoe ook zijn voorvaderen hét ongemak ondervonden hebben van een ander kunsthandwerk, dat verloren ging.

In 173 v. Chr. bouwde de Censor Q. Fulvius Flaccus te Rome één tempel voor Fortuna Equestris om een gelofte te volbrengen, die hij tijdens zijn praetuur in den oorlog tegen de Celtiberi in Spanje gedaan had. Niet één tempel in Rome mocht zóó grootsch, mocht zóó prachtig zijn, dat was de gedachte, die hem geheel in beslag nam.

Als er eens dakpannen van marmer op kwamen te liggen dan zou dat het onovertroffen sieraad van zijn tempel worden. Hij wist ze ergens te vinden en zonder dat het hem al te veel behoefde te kosten.

In Zuid-Italië, in het land der Bruttii, had hij ze gezien op het dak van den tempel van Iuno Lactina. Die zouden hem dienen. Dus vertrekt hij daarheen, ontdoet den tempel voor de helft van zijn dak; zooveel zou hem voldoende zijn voor het dak van zijn bouwwerk. Vrachtschepen lagen gereed om de lading te ontvangen voor het transport naar Rome; niemand van de Bruttii durfde, door het gezag dat van een Censor uitging, overbluft, deze heiligschennis verhinderen of zich ook maar even daartegen verzetten.

Toen de Censor weer te Rome terug was, werd de lading dakpannen gelost en naar den tempel gereden.

Wel poogde men te verzwijgen, waar de dakpannen vandaan kwamen, maar toch, geheim kon het niet blijven. Men mompelde hier en daar, zelfs in het gebouw van den Senaat werd erover gesproken; van alle kanten kwam men met den eisch, dat de Consuls dit geval bij den Senaat aanhangig moesten maken.

De Censor wordt ontboden.

Toen hij in het gebouw van den Senaat gekomen was, begonnen

de Senatoren hem lang niet vriendelijk, ieder voor zich en allen gezamenlijk, te hekelen, dat hij niet tevreden geweest was met den luisterrijkste!! tempel uit dien streek, dien een Pyrrhus, dien een Hannibal ongemoeid gelaten had, te bestelen, maar dat hij hem schandelijk van het dak ontdaan en zoo goed als geheel vernield had; het dak toch was van den tempel weggebroken; nu lag de tempel open, stond aan den regen bloot en rotte weg. En zoo deed nu een Censor, een man, gekozen om de goede zeden te handhaven, wien, volgens het aloude gebruik, opgedragen was de muren en de daken van openbare tempels te inspecteeren en in goeden toestand te houden. Zoo iemand zwierf door de steden der bondgenooten, vernielde tempels, sloopte de daken van heiligdommen; wat al minderwaardig kon geacht worden, als hij het deed aan particuliere woningen, dat deed hij door af te breken de tempels der onsterfelijke goden; zoo wikkeld hij het Romeinsche volk in moeielijkheden ten opzichte van den godsdienst door met afbraak van den eenen tempel een anderen te bouwen, alsof niet dezelfde goden overal zijn, maar met den roof op den eenen gepleegd, een andere geëerd en verheerlijkt moest worden.

Nog voor er een voorstel behoefde gedaan te worden, bleek voldoende, wat de meening der Senatoren was; met algemeene stemmen is dan ook aangenomen om de dakpannen terug te brengen en weer op hun plaats te leggen.

Juno zou door een offer verzoend worden.

Dit offer is met zorg gebracht; de dakpannen moesten echter op het grasveld om den tempel blijven liggen, omdat geen werkman in staat bleek ze weer op hun plaats, op het dak te leggen.

Met deze boodschap kwamen de aannemers terug in Rome.

Men ziet: in 173 v. Chr. zat men te Rome verlegen met het herstel van een tempeldak, omdat er geen leidekker te vinden was, die het oude metselwerk kon nadoen, ook geen andere werkman.

Misschien ligt in dit verhaal wel een waarschuwing aan het adres van hen, die zich beijveren stemming te maken voor het denkbeeld de marmeren beelden, door Lord Elgin naar Londen gebracht, nu in het British Museum te zien, aan Griekenland terug te geven om ze op hun oude plaats te brengen aan het Parthenon (*Revue des Deux Mondes* 15 Febr 1931).

E. S.